

Od (anti)utopistické vize světové války k realitě Velké války z pohledu maďarské literatury*

Simona Kolmanová

FROM THE (ANTI)UTOPIAN VISION OF THE GREAT WAR TO THE REALITY OF THE GREAT WAR FROM THE PERSPECTIVE OF HUNGARIAN LITERATURE

This study is devoted to the First World War in Hungarian literature. It mentions the utopian vision (Mór Jókai), works created at the front (Géza Gyóni, Béla Balázs, Józsi Jenő Tersánszky, Zsigmond Móricz), works dedicated to deportation (Aladár Kuncz) and works created in the rear, away from the front (Endre Ady, Mihál Babits, Margit Kaffková, Dezső Szabó, Ferenc Móra).

KEYWORDS:

Hungarian literature; First World War; science fiction; Jókai, Mór; Gyóni, Géza; Balázs, Béla; Tersánszky, Józsi Jenő; Móricz, Zsigmond; Kuncz, Aladár; Ady, Endre; Babits, Mihály; Kaffková, Margit; Szabó, Dezső; Móra, Ferenc

Studie přibližuje českému čtenáři širší spektrum děl maďarské beletrie od známých i méně známých autorů, která mají společný námět: téma první světové války. Vzhledem k rozsahu práce není cílem komplexnost, ale prezentace různých literárních žánrů a přístupů včetně (anti)utopistické vize; v převážné většině jde o díla do češtiny nepřeložená. Historický kontext je zmiňován pouze okrajově.

LITERÁRNÍ VIZE SVĚTOVÉ VÁLKY 20. STOLETÍ

Pro zachycení kataklyzmatické monumentálnosti a celkové absurdity této války využívali spisovatelé často různé formy sci-fi. V maďarské literatuře nacházíme (anti) utopii kromě poválečných literárních ohlasů¹ rovněž jako prorockou vizi v *Románu příštího století* (A jövő század regénye, 1872–1874) od Móra Jókaiho.² První díl nese název *Věčný boj*, druhý *Věčný mír*. Autor v předmluvě zdůvodňuje, že román formou utopie reaguje na dobovou mezinárodní politickou a hospodářskou situaci. Dává čtenáři tušit, že se schyluje ke světové válce a vyjmenovává prvky věčného boje, kdy jednotlivé národy či státní celky bojují za různé ideje: v Americe za lidská práva, v Itálii za osobní a v Polsku za národní svobodu, ve Francii za hrdost, v Rakousku a Prusku

* Studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Formování a vývoj národních identit ve středoevropském prostoru v 19. a 20. století*.

1 Viz zde, pasáž *Poválečné antiutopie: Věčný boj a dokonalá společnost?*

2 Mór Jókai (1825–1904), maďarský prozaik, zachycuje nejrůznější témata a období, včetně zde uváděné sci-fi. Je představitelem tzv. národního tendenčního románu, v pozdějších dílech aplikuje různé literární přístupy a vypravěčské experimenty.

za abstraktní státní ideu. K tomu je třeba připočíst různé „drobné“ zájmy, k jakým patří rasová a národnostní nenávisť, politické, sociální a náboženské spory...³ Jókai dále popisuje, že věčný boj probíhá mezi prací a kapitálem, morálními hodnotami a jejich úpadkem, člověkem a zemí, starým a novým kontinentem, zvířecím nihilismem a Bohem-člověkem. Děj začíná roku 1952, v Uhrách vládne pokrokový a oblíbený Arpád II. Habsburský. Monarchie odmítne přistoupit na ruskou expanzivní politiku a dostane se do konfliktu s carským Ruskem, zvaným stát Nihil, v jehož čele stojí carevna Alexandra. Ostatní státy vyhlásí neutralitu, Rusko však začne bombardovat Krakov, později obsadí Vídeň. Díky důmyslnosti sikulského Mađara Dávida Tatrangiho, který vymyslí nový způsob boje (především pomocí jím sestaveného aeroplánu), maďarská vojska nakonec zvítězí. I přes toto vítězství jsou podle mírové dohody nuceni přijmout podmínku, že se Tatrangi a jeho vojáci vystěhují na deset let do neobydlené Dunajské delty. Zde, v novém státě nazvaném Domov a v asijské „pravlasti“ Mađarů, se odehrává děj části *Věčný mír*: Tatrangi svým vynálezem přinutí světové mocnosti k mírové politice, tu však Rusko neakceptuje. Navíc o americkém bankéři a milionáři, s nímž Tatrangi jako podnikatel spolupracuje, vyjde najevo, že je spojencem Ruska. Nakonec je ruské vojsko poraženo a nastává období celosvětového míru. Román je z pohledu první světové války důležitý především pro vykreslení politických a mocenských vztahů v Evropě i mezi Ruskem a Amerikou. Z ideového hlediska je stěžejním prvkem stát Nihil, kde se nihilismus prosazuje jako „státní náboženství“, takže lidský život a s ním spojené hodnoty přestávají mít jakoukoli cenu. Neméně důležitý je technický rozvoj a nasazení letadel při bojových akcích. Je proto pochopitelné, že během války vnímali čtenáři i literární kritika toto dílo jako prorocké a aktuální, neboť v něm viděli ukazatele a interpretaci dobových událostí.⁴ V románu totiž vyvolá válku vražda rakousko-uherského spojence — srbské královské rodiny a mafiánská činnost ruských agentů; válka začíná 29. července a vojenské akce s ruským nepřítelem se odehrávají především na území Haliče (např. Krakov, Tarnov).

SPISOVATELĚ NA FRONTĚ

Tato podkapitola představuje díla, pro něž je společné, že vznikla na frontě nebo byla tímto prostředím bezprostředně inspirována a vyšla během války, avšak jejich pozice je v literárním a společenském kontextu odlišná. U Gézy Gyóniho a Bély Balázse vidíme přehodnocení původních válečných ideálů a jejich následné odmítnutí. Naopak Józsi Jenő Tersánszky a Zsigmond Móricz tyto ideály nesdílejí.

Básník Géza Gyóni (vlastním jménem Géza Áchim, 1884–1917)⁵ se na začátku války účastnil obrany pevnosti Přemyšl, po kapitulaci se dostal do ruského zajetí a zemřel v zajateckém táboře v Krasnojarsku. Jeho verše se z obležené pevnosti a později ze za-

3 Mór JÓKAI, *A jövő század regénye*, Budapest 1981, s. 5–7.

4 Viz např. Miklós VERES, *Aktuális olvasatok — A jövő század regénye és az első világháború*, dostupné z Ujkor.hu [http://ujkor.hu/horizont/jovo_szazad_regenye, náhled 2. 3. 2016].

5 Syn evangelického pastora, studoval krátce evangelickou teologickou fakultu, ze studii odešel a žil bohémským životem literáta a novináře. 1907–1909 byl odveden na vojnu

jetí podařilo postupně doručit přátelům, kteří je v Budapešti vydali knižně. Gyóniho poezie získala značný vřelý hlas a jako součást válečné propagandy se stala symbolem hrdinství maďarských vojáků, některé básně byly zhudebněny a rozšiřovány v armádě formou oficiálních letáků. Ve sbírce *Na polských polích, u táborového ohně* (Lengyel mezőkön, táborútíz mellett. 1914–1915),⁶ která vznikla v obležené pevnosti Přemysl, nacházíme tematiku vojenskou i milostnou. Obě linie se často prostupují, jak je příznačné i pro pozdější Gyóniho tvorbu. Typické je též náboženské ladění a prolínání různých žánrových (často biblických) forem, např. prosby, modlitby, žalmu, obvinění či proklínání. Pro bližší charakteristiku uvádím několik ukázek: Báseň *František Ferdinand v čele vojsk* (Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén) z 30. července 1914 je apoteózou zavražděného, kterého autor na základě legendy přirovnává ke králi sv. Ladislavovi I. (1077–1095). Ten za své vlády bránil Uhry proti Kumánům a po své smrti podle legendy roku 1241 proti Tatarům,⁷ František Ferdinand proti zemi, která je zákeřným vrahem. Události jsou vnímány jako potřebná záruka budoucího míru. V Gyóniho verších nacházíme též motivy a parafráze lidových písní (*Píseň maďarských vojáků — Magyar katonák dala*). Tato poezie evokuje díla maďarských pěvců⁸ z doby protitureckých bojů 16. a 17. století. Naopak každodenní realitu a zážrak probuzení se do nového dne reflektuje báseň *Zázraky* (Csodák), v níž tuto skutečnost přivlastňuje autor síle modlitby milované dívky. Básni *Dopis na Západ* (Levél Nyugatra) vyvolal bouři kritiky a nepochopení, neboť zde adresuje kritickou výzvu bohémským intelektuálům horujícím pro Západ a francouzskou kulturu a ptá se, kam zmizeli v době, kdy je třeba bránit vlast se zbraní v ruce, jak to místo nich činí prostí a obyčejní lidé. Mnozí pochopili tuto báseň jako kritiku básníka Endre Adyho.⁹ Z Gyóniho dopisů vyplývá, že šlo o nedorozumění a dezinterpretaci, neboť on si Adyho velice cenil a s jeho tvorbou seznamoval i ostatní vojáky. *Duše Petőfiho* (Petőfi lelke) ožívuje atmosféru revolučních událostí 1848/1849 a zpřítomňuje Petőfiho duši jako symbol statečnosti, odvahy a svobody.

Významné jsou i Gyóniho další sbírky, např. básnický cyklus *Dopisy z Kalvárie* (Levelek a Kálváriáról, 1915–1917) psaný v zajetí. Svou strukturou a obsahem připomíná válečný milostný román s prostupujícím motivem touhy po domově a svobodě. Sbíрка *V otroctví* (Rabságban, 1915–1917) ožívuje žánr historických zpěvů, jenž autor kombinuje s prvky lidové poezie. Častým tématem je pronásledovaný (maďarský) lid, který se společně s Němci a Poláky nevzdává a bojuje za svá práva a existenci proti Rusům a jejich otroctví. V básni *Osud maďarského barda* (Magyar bárd sorsa) je bard povolán nést krvavý kříž maďarství jako poutník nesoucí obraz Krista a povzbuzovat klesající. Je vyhnancem radosti, neboť kdo se brodil v krvi, je odsouzen ke smutku, opuštěnosti

do Bosny, těžko snášel otrockou podřízenost. Tyto bosenské negativní prožitky se promítly i do jeho pozdější válečné poezie.

6 Gyóni Géza *összes versei*, ed. Ferenc GYÓNI, 2. vydání Budapest [1941], dostupné z <http://mek.oszk.hu/00600/00664/00664.htm> [náhled 10. 11. 2015].

7 Podle legendy jezdecká socha krále ve Varadině roku 1241 ožila, dočasně zmizela z podstavce a byla viděna v čele vojska, které s královnou pomocí nad nepřáteli zvítězilo.

8 Tzv. historický zpěv (históriás ének).

9 Viz zde, pasáž *Spisovatelé v zázemí*.

a samotě. Z biblických inspirací čerpá také sbírka *Žalmy v poušti* (Zsoltárok a sivatagban, Sibiř, 1916). Obecně lze říci, že v Gyóniho verších je křesťanská symbolika takřka všudypřítomná. Postupně převažuje tematika umírání, smrti, věčného života, zapomnění, touhy po domově a vlasti. Určitým protipólem této elegické linie je motiv vzpoury a vzdoru proti zbytečnému umírání a oběti maďarských vojáků, jejichž hrdinství a nasazení je považováno za samozřejmost.

Básník, spisovatel, filmový estetik a režisér Béla Balázs (1884–1949) se jako dobrovolník dostává na srbskou frontu. Zde psané texty vydal knižně pod názvem *Duše ve válce* (Lélek a háborúban, 1916).¹⁰ Tento deník ukazuje konfrontaci vojenského odhodlání, vlastenecké povinnosti a válečné reality. První část — *Jdi a trp i ty* (Menj és szenvedj te is) — zobrazuje těžce zraněného vypravěče, který se probouzí z mdlob v budapeštské nemocnici, ale jeho duše se nedokáže odpoutat od praporu, v němž sloužil a s nímž cele splynul: uplynulé čtyři měsíce nedokáže vidět jako uzavřenou minulost, neboť se jednalo o jinou a mnohem intenzivnější formu bytí a splynutí s ostatními. Svoji nemocniční „výsadu“ vnímá jako zradu zvláště po té, když se dozvídá o zničení celého útvaru. Následně se vypravěč vrací na začátek války a líčí pocity muže, který pro silné dioptrie nebyl odveden a ocitl se tak mimo společnost, mimo národ. Stydí se sám před sebou, a zároveň je zatracován okolím i svými nejbližšími.

Krátké texty B. Balázse připomínají filmové záběry. Zachycují ztrátu individuality, kdy jsou lidé vnímáni jako stejné vojenské masky. Z jiného úhlu ukazují ztotožnění se a splynutí s druhými, které vytváří specifické společenství, mající společnou duši, existující v jiné realitě a mimo náš čas. Rovněž láska k bližnímu, přesněji lidský vztah k nepříteli ve válce ukazuje ryzí lidskost: nepřátelské armády sice bojují proti sobě, avšak mimo boj nevnímají vojáci ty druhé jako nepřítel, ale jako člověka, který se nachází ve stejné situaci a trpí jako oni: „Ve stínu společné smrti nelze nenávidět nepřítel.“¹¹ Autor si nejednou klade otázku: Je vůbec možné popisovat válečnou realitu, když se vše podstatné a dokumentující odehrává v duši? Toto dilema, které vidíme prakticky u všech autorů, je zároveň klíčem k pochopení toho, proč se válečné literární texty postupně stávají niternějšími a směřují od vnější reality k lidské duši a lidskosti.

Prozaik Józsi Jenő Tersánszky (1888–1969) se také přihlásil na vojnu jako dobrovolník a nejprve sloužil na haličské frontě. V září 1918 padl do italského zajetí, do Budapešti se mohl vrátit až v srpnu 1919. Již na podzim 1914 popisuje ve válečném deníku nesmyslnost vraždění a nelidskosti a podobně se jako B. Balázs ptá, zda je v této situaci vůbec možné psát o velkých a vznešených věcech. S čistě literární reflexí haličských událostí se setkáváme v románu *Na shledanou, drahá* (1916, česky 1978), který básník Endre Ady označil pro tematiku a místo vzniku jako „první válečný román“.¹² Lyrické motivy se prolínají s reálnými drsnými situa-

10 Béla BALÁZS, *Lélek a háborúban*, Gyoma 1916, dostupné z <https://archive.org/stream/llekhboruban00baluoft#page/n5/mode/2up> [náhled 10. 11. 2015].

11 Béla BALÁZS, *Lélek a háborúban*, Gyoma 1916, s. 70. [Překlad citátu autorka].

12 Józsi Jenő TERSÁNSZKY, *Viszontlátásra, drága*, Budapest 1982, dostupné z <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1144&secId=113245&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Ters%C3%A1nszky+J%C3%B3zsi+Jen%C5%91&limit=1000&pageSet=1> [náhled 10. 11. 2015].

cemi, původní romantická, secesní idyla a naivní představy hlavní hrdinky Nely výrazně kontrastují s následnou bezcitnou realitou, vnitřní svět postav se světem vnějším. Idyla ztrácí smysl a mizí, zůstává jen hrubá realita, popírající lidské city, morálku a dosavadní hodnoty. V tomto procesu vidíme „dozrání“ polské dívky, která vlivem války zcela mění svůj pohled na okolní svět i morální hodnoty. Proměna ji vede až k postoji odlidštění, když v zázemí mezi ubytovanými ruskými důstojníky začne svoji ženskou „rolí“ (kterou na začátku války jednoznačně odsuzovala) vnímat jako něco přirozeného, normálního a pro přežití potřebného. Boje tvoří spíše pozadí a kulisu, děj ovlivňují tím, že se promítají do jednání a chování postav.

Spisovatel, novinář a redaktor Zsigmond Móricz (1879–1942) byl v roce 1915 válečným zpravodajem, své dojmy zachytil také v povídkách.¹³ Móriczův způsob vykreslení reality a atmosféry ukazují dva příběhy. Povídka *Jóska Samu Kis* (Kis Samu Jóska, 1918) popisuje dva přátele, obyčejné vojáky na stráži, jejichž jména „Samu Kis“ a „Jóska Samu“ takřka splývají do jednoho a jsou i metaforickým vyjádřením jejich přátelství. Jeden se propíjí na nepřátelské území sehnat něco k jídlu, kde spícímu ruskému vojákovvi vezme vak s chlebem, a vrací se zpět. Ve vaku však najdou i vyřezávanou kolébku. Otcovský cit se ukáže jako rozhodující a silnější než válečná realita, protože oba přátelé považují za morální povinnost vrátit hračku zpět. Maďarský voják se vrací na nepřátelské území a již probuzenému Rusovi kolébku vrací. Ani jeden nezaútočí, naopak jim při pohledu na dětskou hračku vyhrknou slzy. Setkání dvou otců ukazuje, že i v odlidštěném prostředí války existují situace, kdy je ryzí lidskost rozhodující. Povídka *Chudí lidé* (Szegény emberék, 1916) popisuje zoufalství a beznaděj vojáka, který byl půldruhého roku na frontě a nyní je doma na dovolené. Nedokáže snést bídu vlastní rodiny. Rozhodne se, že ukradne peníze u bohatých lidí, kde při činu zavraždí dvě děti. Na narušené psychice vojáka autor zobrazuje důsledky války: v jeho mysli se neustále prolínají prožitky z fronty, které ukazují vraždění jako něco přirozeného a v dané situaci nutného. V psychologické rovině vidíme zásadní změnu lidského smýšlení a chování a jsme svědky toho, jak se z mírumilovného člověka stává cynický smýšlející jedinec.

SPISOVATELÉ V ZAJETÍ, DEPORTACE

Zvláštní oddíl ve spektru válečné literatury představují zápisky a vzpomínky ze zajetí a deportací civilních obyvatel. Spisovatel, překladatel a redaktor Aladár Kuncz (1885–1931), původně učitel francouzštiny, byl jedním z Maďarů pobývajících v létě 1914 ve Francii. Tam byl společně s ostatními občany Rakousko-uherské monarchie zatčen a do léta 1919 internován ve francouzských věznicích. Svoje prožitky a úvahy zachytil formou osobní výpovědi v díle *Černý klášter — Zápisky z francouzské internace* (A fekete kolostor — Feljegyzések a francia internátságból, 1931).¹⁴ Dílo můžeme vnímat rovněž jako psychologický román, ukazující vnitřní proměnu mladíka v dospě-

¹³ Srov. Zsigmond MÓRICZ, *Válogatott elbeszélések*, Budapest 1964, dostupné z <http://mek.oszk.hu/01500/01502/html/> [náhled 10. 11. 2015].

¹⁴ Vydání v Budapešti z roku 1995 je dostupné online z <http://mek.niif.hu/05300/05368/05368.htm#1> [náhled 10. 11. 2015].

lého muže, podmíněnou i ztrátou rodinného a národního zázemí, jakož i dosavadních hodnot obecně; v tomto nuceně uzavřeném světě proniká k dosud skrytým tajemstvím lidské duše a křesťanské naděje. Kuncz patřil k obdivovatelům francouzské kultury, avšak nyní poznává jinou — militaristickou — stránku francouzské mentality. Během okamžiku se ocitá v pozici nenáviděného a ponižovaného nepřítele, špióna, jenž nemá nárok na odvolání a základní lidská práva. Popisuje proměnu a davovou psychózu Pařížanů, kteří nenávisť vůči zneprátenému státu prezentují formou zášti vůči konkrétním lidem. Zároveň ale podotýká, že i mezi Francouzi byli tací, kteří tomuto nepodlehli a zajatým cizincům pomáhali. K Maďarům navíc přistupoval nedůvěřivě i rakousko-uherský konzulát, který je podezřívá ze spiknutí proti monarchii. Kuncz se společně s dalšími občany monarchie — většinou se jednalo o dělníky a řemeslníky pracující v Paříži či o náhodné návštěvníky a turisty — dostává do zajateckého tábora (karantény) v Perigueux. Tehdy prožívají citelové francouzské kultury „vystřízlivění“ ze svých ideálů.¹⁵ Po několika týdnech jsou převezeni do pevnosti na ostrov Noirmoutier, kde se převážná část děje odehrává. Tato středověká pevnost — původně klášter — byla od roku 1871 neobydlena, proto si internovaní vytvářejí nejdříve podmínky pro přežití a vlastní řád pro uzavřené společenství. Vězni byli většinou ponecháni sami sobě, a aby nepodlehli beznaději, organizují různé přednášky, kurzy a jiné činnosti. V době, kdy nedostávali žádnou poštu a byli zcela odříznuti od okolního světa, si autor uvědomuje radikální změnu svého života, ztrátu minulosti a svoje nové narození, kdy už není poután k vlasti ani k rodině. Tento pocit však s příchozími dopisy z domova mizí. Po čase přicházejí knihy od Červeného kříže, Kuncz zmiňuje např. *Vojnu a mír* nebo *Dona Quijota*. Četba dostává v daném prostředí jiné rozměry: realita je literární fikcí pohlčena a stává se součástí literárního díla, i spoluvěznové jsou včleňováni do děl jako různé postavy. Koncem léta 1916 jsou maďarští vězni přestěhováni do nechvalně známé citadely v Ile d'Yeu. Nacházejí tu německé zajatce, kteří sem byli posláni z „černého kláštera“ před nimi a, jak autor konstatuje, „černý klášter“ je opět pohromadě. Nyní si hrdina uvědomuje abstraktní význam tohoto pojmu, který mu připomíná jednotnou a ucelenou bytost. Není tedy pouze symbolem místa, ale též společenským uskupením a stavem duše. Tyto úvahy jsou inspirovány především četbou Bergsona a Schopenhauera.

Dalším deprimujícím aspektem byla nejistota ohledně délky internace. Zpočátku ještě prožívali občas nějaký záblesk naděje na vysvobození, po čase převládá zoufalství, beznaděje a apatie. Zvláště od roku 1917, kdy i do kasemat pronikají zprávy o možném ukončení války, se internace stává pro psychiku takřka nesnesitelnou a i dosud odolné osobnosti bojují různými formami proti zešlání. Jak Kuncz píše, on sám se vědomě bránil vlastní fantazii, proto ani nečetl, aby se vyhnul úniku do jiných světů a následnému návratu do beznadějně reality.

S koncem války se situace internovaných ještě zhoršila nejen proto, že je francouzské úřady držely stále v zajetí, ale i z toho důvodu, že ponechaly tyto vězně v nejistých a z hlediska základních životních potřeb v nezabezpečených podmínkách, což

15 Podobné pocity prožívá česká inteligence v souvislosti s mnichovskou dohodou. Např. František Halas v básni *Zpěv úzkosti*: „Zvoní zvoní zrady zvon zrady zvon / Čí ruce ho rozhoupaly / Francie sladká hrdý Albion / a my jsme je milovali...“

se vystupňovalo během epidemie španělské chřipky. Pocit beznaděje byl umocňován nenávisť vůči občanům poražených národů. Přetrvávající apatii vystihuje také reakce na dlouho očekávanou zprávu o propuštění Maďarů, kdy nedojde k žádné euforii, ta se dostaví až později. Během cesty domů se Kuncz setkává s jedním bohatým a vstřícným Francouzem, který se ho ptá na nenávisť vůči nim, když museli tolik vytrpět. Autor odpovídá: „Řekl jsem mu, že nedokážu nenávidět národy, rasy. I nadále mám rád francouzskou kulturu, francouzský lid. Tato země mnoho trpěla, to vysvětluje mnohé [...] Ale ona nezvyklá nenávisť, s jakou se během celé války chovala oficiální Francie vůči maďarskému lidu, pro mě zůstane vždycky nepochopitelná. Od-suzuji způsob, jak s vězni zacházela, a zatracuji její pomstychtivou, imperialistickou politiku poté, co bylo uzavřeno příměří...“¹⁶

SPISOVATELÉ V ZÁZEMÍ

Tato část studie, přinášející několik ukázek z válečné poezie i prózy, ilustruje v úvodu zmiňovanou žánrovou, tematickou či ideologickou různorodost sledované tvorby. Díla se odehrávají v různých oblastech Uher, ve městě i na venkově. Setkáváme se s rozdílnými přístupy k tradici, společenské problematice, vlastenectví a národní budoucnosti. Endre Ady a Mihály Babits — básníci odlišného založení, avšak v pohledu na válku oba zastávají odmítavé stanovisko: Ady zachycuje až kataklyzmatické Šílenství, u Babitse dominuje křesťanská symbolika. Margit Kaffková popisuje z pohledu ženské hrdinky přehodnocení lidských hodnot vlivem válečných událostí, Dezső Szabó přináší ve své románové epopeji, situované převážně do sedmihradského prostředí, průřez maďarskou společností a otázky spojené s národní budoucností. Ferenc Móra ukazuje kontrast přírodní idylly a válkou způsobené společenské, lidské zvrácenosti.

Představitel básnické moderny Endre Ady (1877–1919) válku jednoznačně odmítal, jak prozrazuje i několik nejznámějších ukázek. Obavy o osud nejen maďarského národa, ale lidstva obecně vyjadřuje Ady pro něho příznačnými významově hutnými symboly a metaforami. Báseň *Zbloudilý jezdec* (*Az eltévedt lovas, 1914*)¹⁷ sice válku přímo nezmiňuje, ale popisuje ji formou přírodních a společensko-historických motivů a blíže nekonkretizovanou postavou „zabloudivšího, někdejšího jezdce na koni“ či v závěru básně „někdejšího, zabloudivšího jezdce na koni“. Obraz podzimní přírody v mlze, lidmi opuštěné krajiny s postavou bloudícího člověka evokuje ztrátu správného směru a cesty, dezorientaci vedoucí k záhubě nejen konkrétního jedince, ale též národa a lidstva obecně. V básni *Člověk v nelidskosti* (*Ember az embertelenségben, 1916*) nacházíme konkrétnější válečné obrazy (pažba pušky, silnice, maďarství). Celý svět je zobrazen jako Šílenství, kde se člověk stává nelidským. Důležitým motivem je relace Minulosti a Budoucnosti, chorobné lpění na pokladech minulosti a jejich uchování pro zítřek, jenž však nabízí nejistotu a zkázu. Jedině opravdová lidskost může dát Budoucnosti

¹⁶ A. KUNCZ, *A fekete kolostor*, s. 295 [překlad citátu autorka].

¹⁷ Endre ADY, *Ősszes költeményei*, Budapest 1998. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/00500/00588/html> [náhled 10. 11. 2015].

mysl. V básni *Zpěv kronikáře z r. 1918* (Kronikás ének 1918-ból) se autor staví do pozice pěvce-kronikáře.¹⁸ Opakování některých výrazů i určitá monotónnost rýmu evokuje nikdy nekončící a ubíjející stav. Začátek básně „Hrůzné věci nyní se dějí / proti sobě národy brojí...“¹⁹, ukazující neomezený válečný konflikt, se dále rozvíjí v celkovou zkázu a zmar. Ubohost lidí a zrudnost války potvrzuje nejen to, že lidé již umí pouze vraždit, ale že to považují za samozřejmou věc a trvalou součást jejich života. Na konci války řadí Ady báseň *Pozdrav vítězi* (Üdvözlet a győzőnek, 1918), v níž jménem národa prosí vítězné mocnosti o slitování nad Maďary, kteří podlehlí iluzi, že jim válka přinese uzdravení a dodává: „My jsme byli blázny země, my, zneužití, chudí Maďaři.“²⁰

Básník, prozaik, překladatel Mihály Babits (1883–1941) bývá pro svou poezii označován jako estét uzavřený ve věži ze slonoviny, nicméně jeho válečné reflexe ukazují spisovatele s angažovanější tváří. Babitsova tvorba z tohoto období je poměrně bohatá a jednoznačně antimilitantní. I z ukázek jiných autorů vyplývá, že začátek války představuje jedno ze stěžejních témat — u Babitse to dosvědčuje báseň *Otčenáš. 1914.* (Miatyánk. 1914.)²¹ Letopočet v názvu tento fakt zdůrazňuje, navíc u názvu modlitby získává časové označení pro svou neobvyklost zvláštní výpovědní hodnotu. Babits, překladatel *Božské komedie*, pracuje s parafrází a motivem „pokoje, míru“ v dantovském duchu, dále reflektuje výklady této modlitby v náboženské literatuře²² a vyslovuje svoje pochyby. Je-li Bůh představitel „pokoje a míru“, jak můžeme v době války říkat: „Buď vůle tvá...“? Básníková polemická výpověď v první osobě plurálu vyjadřuje ztotožnění se s národem a kolektivním vědomím v čase bolesti i naděje. Báseň *Před Velikonocemi* (Húsvét előtt, 1916) patří k nejznámějším protiválečným veršům Babitse. Křesťanský motiv zmrtvýchvstání prostupuje celou rapsodicky laděnou básní, ačkoli tato symbolika není explicitně zmiňována. Bouřící se básník apeluje na ty, kteří jsou hnáni touhou vyhrát, že vítězství zrozené v krvi nemůže přinést radost. Dominující a v závěru gradující myšlenka vyjadřuje jednoznačnou touhu po ukončení války, odpuštění a konečném míru. V básni *Fortissimo* (1917), která je reakcí na neúspěšný pokus Maďarů vystoupit z války, používá autor silnější expresivity a pocitu zklamání, než v předchozích ukázkách. Obrací se k posluchačům a vyzývá je, aby — pokud je to ještě možné — zvýšili hlas a probudili „spícího, hluchého, mrtvého“ Boha.

Spisovatelka Margit Kaffková (1880–1918) ukazuje v románu *Dvě léta* (1916)²³ mikrosvět bezdětného manželského páru Vitoriszových a skromné prostředí nižších

18 Autor navazuje na žánr tzv. historických zpěvů.

19 Překlad autorka.

20 Překlad autorka.

21 Mihály BABITS, *Versek, előszavakkal*, Nyugat 1915, č. 22. Dostupné z <http://epa.oszk.hu/0000/00022/00186/05857.htm> [náhled 10. 11. 2015]. Srov. též Mihály BABITS, *Összegyűjtött versei*, Budapest 1997 [http://mek.oszk.hu/00600/00602/index.phtml#, náhled 10. 11. 2015].

22 István JELENITS, „Miért nagy vers Babits Mihály Miatyánkja?“ In: „Nem súlyed az emberiség!“..., Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, Budapest 2007, s. 815–826. Dostupné z <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Jelenits.pdf> [náhled 10. 11. 2015].

23 Margit KAFFKOVÁ (Kaffka), *Két nyár*, in: K. M. regényei. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1968. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/05900/05909/05909.htm> [náhled 10. 11. 2015].

vrstev v Budapešti. Manželé poskytnou přístřeší propuštěné služce, s níž je pan Vitorisz své ženě Veron nevěrný. Když se Veron o nevěře a o těhotenství služky dozví, dívku z bytu vyhodí. Do tohoto mikrosvěta však vstupuje válka, pan Vitorisz odchází na frontu. Tyto události radikálně mění smýšlení a chování lidí, jak vidíme i na reakci Veron, která nyní považuje za svou morální a humánní povinnost dívku s dítětem vyhledat a postarat se o ně. Veron vnímá začátek války z pozice manželky, strachující se o svého muže, ale též reflektuje obecné názory a vlastenecké fráze. Zamýšlí se nad tím, co obnáší pojem vlast a její ohrožení. Veron ztotožňuje vlast a jí hrozící nebezpečí s prostředím, z něhož pochází (tedy s konkrétní vesnicí) a s jeho možným zpustošením a utrpením tamních obyvatel.

Spisovatel, kritik, novinář Dezső Szabó (1879–1945) přináší v románové epopeji *Smetená vesnice* (1919) syntézu dobové společenské, politické a národní problematiky včetně národnostních otázek, antisemitismu, kontrastu velko/města a venkova.²⁴ Dílo vyšlo bezprostředně po skončení války. Ústředním prvkem románu je maďarská sikulská vesnice v Sedmihradsku, která se stává symbolickým vyjádřením rozpolcenosti maďarské společnosti, konfliktu starého a nového. Prvkem odsouzeným k zániku je džentry,²⁵ její opak — záruku maďarské budoucnosti — představuje rolník, zde János Böjthe. Tento hrdina vidí budoucnost národa v symbióze s půdou, vystupuje jako zachránce, spasitel, je pracovitý, spoléhá na vlastní sílu a důvtip. Toto se promítá i do jeho osobního života a přístupu k lásce, respektive plození, na které rovněž nahlíží z pohledu zdravé budoucnosti reálně až naturalisticky. Děj románu se odvíjí ve více liniích, jedna z nich průběžně reflektuje válečné události na frontě i v zázemí a směřuje k otázce osudovosti a národní budoucnosti. Obavy ze ztráty národní existence a identity ústí v závěru románu do bezprostřední emotivního, zoufalého výkřiku bohémského intelektuála, šíleného básníka Miklóse Farkase „Jsem Maďar!“

U spisovatele, novináře a muzeologa Ference Móry (1879–1934) nacházíme válečnou tematiku především v románu *Zpěv o pšeničných polích* (1927).²⁶ Úvodní obraz oslavuje pšeničná pole jako symbol vlasti a domova. Žehnutí obilí je příkladem propojení lidského a božského prvku, s nímž se v románu setkáváme průběžně. Děj se odehrává na blíže neurčeném maďarském venkově, kde válka rozhodující měrou ovlivňuje lidské osudy a morálku. Ruský uprchlík se skrývá v domě u ženy Piros, jejíž muž Ferenc je na frontě a následně se dostává do ruského zajetí. Uprchne, vrací se zpět. Jeho žena však čeká s ruským uprchlíkem dítě, po zprávě o návratu svého muže v zoufalství podstoupí potrat a umírá. Ferenc se následně ožení se sousedkou Etel, jejíž muž Ró-

24 Srov. Dezső SZABÓ, *Az elsodort falu*, Debrecen 1989. Srov. Lajos FÜLEP, *Szabó Dezső regénye*, in: Nyugat 1919, 16–17. szám, dostupné z <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08012.htm> [náhled 10. 11. 2015]; Gábor KEMÉNY, *Szabó Dezső és a magyar sorsprobléma*, in: Korunk, 1927/IX., dostupné z <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1927&honap=9> [náhled 10. 11. 2015].

25 Džentry bývá ztotožňována s nižší a střední šlechtou. V širším pojetí jde o vrstvu společnosti, která lpí na tradicích a formě, žije minulostí, nedokáže akceptovat nové podmínky a je odsouzena k zániku.

26 Ferenc MÓRY, *Ének a búzamezőkről*, Budapest 1978, dostupné z <http://mek.oszk.hu/00900/00962/00962.htm> [náhled 10. 11. 2015].

kus — dle Ferencova tvrzení — při jejich společném útěku z ruského zajetí zemřel. Skutečnost, že Ferenc nejí chleba, získává stěžejní výpovědní hodnotu, neboť motiv chleba zde propojuje klíčové události. Vyjde totiž najevo, že Ferenc na útěku z ruského zajetí odmítl dát umírajícímu Rókusovi jejich poslední kousek chleba a v domnění, že zemřel, jej zanechal v lese. Rókuse však zachránili dřevorubci a on píše domů o svém brzkém návratu. Když se Etel dozví, jak se Ferenc zachoval a uvědomí si jeho přetvářku, psychicky se zhroutí, zešílí a zanedlouho umírá. Ferenc neunesl tíhu viny a výčitky svědomí a spáchá sebevraždu. Úvodní idylický obraz a symbol pšeničných polí a životadárného chleba tak kontrastuje s tragickým dopadem války na obyvatele v zázemí, kteří se rovněž stávají obětí válečných zvráceností.

V obecnější rovině ukazuje autor mentalitu venkovského lidu a jeho naivní i zdravě selské vnímání velkých politických a dějinných událostí. Zvláště je to patrné z konfrontace různých politických postojů (komunismus, republika rad, konzervativní směr) a z nich vyplývajících absurdních, často tragikomických situací, do nichž se naivní a o politiku se nezajímající venkované nechtěně dostávají. I zde platí, že válka mění často od základu lidské jednání, hodnoty a měřítko.

POVÁLEČNÉ ANTIUTOPIE: VĚČNÝ BOJ A DOKONALÁ SPOLEČNOST?

Jednou z úvodních myšlenek studie byla prorocká předzvěst světové války a motiv věčného boje v *Románu příštího století*. V podobném duchu antiutopie se z meziválečné literatury jako zpětná reflexe nabízí román Mihálye Babitse *Pilotka Elza aneb dokonalá společnost* (Elza pilotka avagy a tókéletes társadalom, 1933).²⁷ Zároveň je třeba zmínit, že válkou inspirované sci-fi není ani v meziválečné maďarské literatuře zdaleka výjimkou,²⁸ zde však prezentuji pouze toto — do češtiny nepřeložené — dílo. Odehrává se ve 41. roce věčné války, kdy mír znamená prehistorický pojem v paměti nejstarších obyvatel a s ním spojené hodnoty jsou vnímány jako zastaralý přežitek. Veškerá věda slouží válce, duchovní kultura byla překonána. Osobní život, rodina nebo kultura nemá v této dokonalé a totalitní společnosti místo. Válka se stala přirozeným stavem, který nebudí emoce, nervozitu a city; naopak někdejší mír je vnímán jako cosi nenormálního. Stala se lékem na všechny negativní psychické stavy, jimiž lidé dříve trpěli — přesněji řečeno: naučila je přijímat utrpení a stav věcí jako samozřejmost. Zničila vlastenectví a hrdinství, neboť i ten nejzbabělejší musí být na frontě hrdinou, a je-li hrdinou každý, potom hrdinství a vlastenectví ztratilo smysl. Vše se odehrává ve světě, z něhož není úniku, v dokonalé společnosti, kde je zcela potlačena individualita a panuje kolektivní vědomí. Všichni mají bojovat, proto je roz-

27 Mihály BABITS, *Elza pilotka avagy a tókéletes társadalom*, Budapest 1939, dostupné z <http://mek.oszk.hu/04700/04777/04777.htm> [náhled 10. 11. 2015].

28 K nejznámějším patří např. romány Frigyese KARINTHYHO, *Cesta do Faramida* (Utazás Faramidóba, 1921), *Kapilárie* (Capillária, 1921), česky společně vydalo Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění Praha, 1960. Karintyho tvorba nabízí paralelu či konfrontaci s utopiemi Karla Čapka, např. R. U. R.

hodnuto o narukování žen. Elza, která studuje kulturní dějiny, se tomuto řádu světa podvědomě trochu vymyká, jakkoli se mu snaží přizpůsobit. Stane se válečnou pilotkou, na frontě je svědkem popravy svého milého, který odmítl z rozkazu nadřízeného popraviti nemocné a zraněné. Tato událost v ní probudí potlačenou lidskost a city. Život v těchto podmínkách pro ni ztrácí smysl, ze zoufalství zvolí jako formu úniku let na nepřátelské území. Zde je zajata a přinucena letět zpět s úkolem shodit bombu na rodné město. Úkol vykoná v jakési apatii s vnitřním odůvodněním, že kdyby to neudělala ona, udělal by to někdo jiný. Román, jak bylo zmíněno, zachycuje odlidštěný svět, kde je válka považována za zcela přirozený jev. Tuto reflexi odlidštění a změny hodnot, jak jsme mohli vidět prakticky u všech představených autorů, rozvíjí Babits formou antiutopie ad absurdum.

* * *

Vybrané ukázky svědčí o tom, že Velká válka se v maďarské literatuře promítla formou zvýšeného zájmu o lidskost, nitro a duši člověka v kontrastu s odlidšťujícími prvky válečné mašinérie.²⁹ V tomto smyslu se národní odlišnosti a případné averze stírají. Otázky související s národní identitou se objevují společně se společenskou, politickou, národní či národnostní problematikou, často jako důsledek rozporuplného státního upořádání. Toto se výrazněji projevuje v cizím prostředí, jak vidíme u A. Kuncze, kdy deportace a faktor nadřízené francouzské moci vůči občanům monarchie ostřeji ukazují rozdíly mezi jednotlivými národními příslušníky tohoto státního celku. V Černém klášteře se Maďaři s monarchií ztotožňují, Poláci a Češi nikoli. Kuncz rovněž zmiňuje odchod českých nebo polských spoluvězňů do legií a vnímá to jako zradu vůči monarchii. V domácím prostředí se národní / národnostní problematice věnuje z různých pohledů román D. Szabóa. Souhrnně lze říci, že v maďarské literatuře dominuje antimilitantní postoj a pacifismus, prosazující obecně lidský faktor proti národní či jiné nesnášenlivosti.³⁰

RÉSUMÉ:

This study presents a selection of Hungarian literary works on the subject of the First World War, including the utopian vision of the war in a novel by Mór Jókai from the 19th century. It is then devo-

²⁹ V české literatuře se s podobným niterným a lyrickým zobrazením setkáváme např. u Fráni Šrámka (*Žasnoucí voják*, poprvé vyšlo 1924, pracovala jsem s vydáním Praha 1955, dostupným z <http://kramerius4.nkp.cz/search/i.jsp?pid=uuid:71eba5d0-b983-11e3-b833-005056827e52> [náhled 10. 11. 2015] nebo u Vladislava Vančury (*Pole orná a válečná*, 1925, viz též vydání Praha 1953, dostupné z <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data//soubory/VVI/VI4/VI4.pdf> [náhled 10. 11. 2015]).

³⁰ Srov. dále A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig, V. kötet, ed. Miklós SZABOLCSI, Budapest 1965, dostupné z <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/05/> [náhled 10. 11. 2015]; A magyar irodalom története 1919-től napjainkig, VI. kötet, ed. Miklós SZABOLCSI, Budapest 1966, dostupné z <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/06/> [náhled 10. 11. 2015]; Miklós VERES, *Aktuális olvasatok — A jövő szazad regénye és az első világháború*, in: Ujkor.hu, http://ujkor.hu/horizont/jovo_szazad_regenye [náhled 10. 11. 2015].

ted to works created at the front or directly inspired by the environment and published during the war (Géza Gyóni, Béla Balázs, Józsi Jenő Tersánszky, Zsigmond Móricz), and works describing the capture and deportation of civilians, citizens of the Austro-Hungarian Monarchy in France (Aladár Kuncz). A more extensive part consists of works created in the rear: poetry by Endre Ady and Mihály Babits, novels by Margit Kaffková, Dezső Szabó, Ferenc Móra. The concluding part goes back to the initial theme and is devoted to a novel by Mihály Babits representing post-war science fiction. Selected excerpts show that the war reflected in Hungarian literature an increased interest in humanity, heart and the human soul. Issues related to national identity appear together with social, political, national or ethnic issues, often as a consequence of the structure of an unstable state.

Doc. Simona Kolmanová, Ph.D., studovala na Filozofické fakultě Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti (maďarština — finština). Působí na Katedře středoevropských studií FF UK. Odborně se věnuje dějinám a české recepci maďarské literatury, problematice maďarsko-českého uměleckého překladu (simona.kolmanova@ff.cuni.cz).